

SZILÁGYI MÁRTON

Egy barátság szerkezete

Tompa Mihály és Arany János levelezése
mint imázsteremtés és önarcképfarmálás

Arany és Tompa barátsága mindkét költő életének egyik legfontosabb érzelmi kapcsolata volt. Aranyról – a Petőfivel váltott levelek után és mellett – alighanem a Tompával folytatott levelezés tartalmazza a legtöbb személyes, a karakterére nézvést is sokatmondó mozzanatot; s ha Tompa felől pillantunk rá erre a kapcsolatra, akkor egyáltalán nem tűnik túlzásnak Tompa legutolsó, halála előtti elköszönése Aranytól, amelyben Aranyt „lelkemnek híven s végig szeretett barátja”-ként szólította meg.¹ A levelezés elemzésének külön jelentőségét ad, hogy mostanra végre befejeződött az Arany-levelek kiadása, így immár egységes szerkezetben és igen jó filológiai feldolgozásban áttekinthető a Tompa–Arany-levélváltás, amelyet korábban a Tompa-levelezés kötetéből (papírtakarékosságra hivatkozva) kihagytak, évtizedekre megnehezítve ezzel a probléma irodalomtörténeti megközelítését.² A másik fontos körülmény az, hogy Arany és Tompa esetében jó darabig a levelezés a személyes ismeretség pótlékeként működött, hiszen ők ketten egészen 1852-ig nem találkoztak, így csupán a levelezésen keresztül alakíthattak ki a másiról valamiféle benyomást.³

Azt, hogy Petőfi, Arany és Tompa nemcsak poétikai törekvéseik szerint tartoznak össze, hanem kifejezetten „triumvirátust” alkotnának, először Petőfi mondta ki, rögtön abban a levelében, amelyet Aranyhoz intézett. Igaz, nem a beköszönő, első levelében, hanem a másodikban. A következőképpen: „Átaljában: Arany, Petőfi, Tompa, isten krisztus ugyse szép triumviratus, s ha dicsőségünk nem lesz is olly nagy, mint a

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára. A tanulmány az OTKA támogatásával készült (K 108.503; témavezető: Korompay H. János).

1 Tompa Mihály Arany Jánosnak, [Hanva, 1868. júl. 30. előtt] in ARANY János *Levelezése* (1866–1882), s. a. r. KOROMPAY H. JÁNOS, BÓDYNÉ MÁRKUS ROZÁLIA, HITES SÁNDOR és LENGYEL RÉKA, Arany János Összes Művei 19 (Budapest: Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015), 204.

2 Vö. TOMPA Mihály *Levelezése*, I. kötet: 1839–1862, s. a. r., jegyz. BISZTRAY Gyula, A magyar irodalomtörténetírás forrásai 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 9. Időközben a levelezés anyaga külön kötetben is megjelent: ARANY János és TOMPA Mihály *levelezése (1847–1868)*, s. a. r. KICZENKO Judit (Budapest: Ráció Kiadó, 2018).

3 A Petőfi, Arany (és Tompa) közötti barátságáról és a levelezésben ennek kapcsán felbukkanó értelmező metaforákról az alábbiaktól eltérő módszerrel és következtetésekkel: MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balsama: Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2009), 147–167. Az Arany–Tompa-levelezésről újabban lásd még SZŰTS-NOVÁK Rita, „»A lélek él: találkozzunk!« – Arany János és Tompa Mihály 1847–1868 közötti levelezésének irodalomtörténeti jelentősége”, in „Volt a hazának egy-két énekem”: ARANY 200, szerk. BOKA László és RÖZSAFALVI Zsuzsanna, *Bibliotheca Scientiae et Artis* 10, 31–41 (Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2018).

római triumviratusé volt, de érdemünk, ugy hiszem, lesz annyi, ha több nem.⁴ Arany erre visszautalva foglalta össze így a levél tanulságait Szilágyi Istvánnak: „Erre kaptam egy tömött levelet, illy megszólítással: *Lelkem Aranyom!* s illy aláírással: *igaz barátod Petőfi Sándor*, mellyben sok minden féle szép dolgok – népköltői triumvirátus (Arany, Petőfi, Tompa) stb. elmondanak; [...]”⁵ Így aztán úgy tűnhetik, Arany Petőfi koncepcióját és ideologikus vízióját visszhangozta még azelőtt, hogy Tompával levelezés útján megismerkedett volna – csak hogy ne felejtjük el: Petőfi a beköszönő levelében meg sem említette Tompát, s Arany mégis úgy válaszolt neki egy verssel, hogy annak végén Tompát név szerint megemlítette.

O mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Milly igen szeretlek TÉGED s őt is veled.⁶

Mintha most már – Petőfi révén – Arany felhatalmazást érzett volna arra, hogy csupán irodalmi szövegek alapján ő is ismeretséget próbáljon meg kialakítani. S ez nem is csoda: Tompát ekkor már lehetett ismerni mint író, hiszen komoly publikációs tevékenységet fejtett ki az 1840-es években, 1846-ban már kötete is megjelent,⁷ s a Pesti Divatlap munkatársa volt (ne feledjük, a Kisfaludy Társaságnak ugyanazon a pályázatán vett részt, *Szuhay Mátvás* című elbeszélő költeményével, amelyen Arany a *Toldival*).⁸ Vagyis ha a „triumvirátus” lehetőségét Petőfi mondta is ki a második, Aranyhoz címzett levelében, de ennek az apropóját Arany kínálta föl a versével. S még valami: Aranyánál a hármasság képzete egy csupán jelzett, de elgondolkoztató reflexió keretében jelenik meg; mert ugyan Petőfi levelében is egyértelmű, hogy a „triumvirátus” szó a római történelemre tett célzás, Arany számára azonban a triumvirátus-képzet már magában hordozott egy látens feszültséget is:

Ha irsz Tompának, üdvezeld nevemben. Első megjelenése óta kedvenczem ő, mert költ: lelket ir nem cifra szókat. S ez az, a miben te az én bálványom vagy ... azaz voltál még csak imádtalak ... most többem vagy, mert most szeretlek is nagyon, igen nagyon. Hm, ez a triumvirátus! ... De tudod-e hogy ama rómaiak egyike mindig gyarlóbb volt s vagy idő előtt elbukott, vagy a többinek ját[ék]szerévé lön? Ti már nem lehettek a gyarló: adja isten én se legyek.⁹

4 Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1847. febr. 23. in ARANY János *Levelezése* (1828–1851), s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, Arany János összes művei 15 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975; a továbbiakban: AJÖM XV), 56.

5 Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1847. [ápr. 2.], uo., 75. Kiemelések az eredetiben.

6 Arany János Petőfi Sándor, Szalonta, 1847. febr. 11., uo., 52.

7 1846-os kötetéről, a *Népregék, népmondák* címűről lásd GULYÁS Judit, „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Néprajzi tanulmányok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 117–203.

8 Tompa indulására és kezdeti pályaszakaszára lásd VÁCZY János, *Tompa Mihály életrajza* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1913), 1–63.

9 Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. febr. 28., in AJÖM XV. 58.

Arany láthatólag tisztában volt a szó klasszikus római előképeinek történeti jelentésével is. A célzás nyilván Octavianus, Marcus Antonius és Lepidus i. e. 43-ban kötött politikai szövetségére vonatkozott (mivel ez volt a hivatalos triumvirátus, amelyet később második triumvirátusnak neveztek, mert az ún. első triumvirátust csak analógiásan s utólag illesztették bele a történetírók az események leírásába). A Julius Caesar halála utáni, bizonytalan hatalmi helyzetet eldönteni kívánó három politikus ereje, befolyása valóban nem volt kiegyensúlyozott, s közülük Lepidus volt az, aki a leghamarabb kiszállt a meghatározó személyiségek közül (bár nem azért, mert meghalt volna): Arany feltehetőleg rágondolt, amikor a triumvirátus egyik tagjának gyarlóságára célzott. Az utalásnak figyelmet szentelő Hatvany Lajos viszont úgy vélte, Petőfi voltaképpen Tompát hívta meg „Lepidusnak” a triumvirátusba, s Tompa hamarosan meg is bánta, hogy ezt elfogadta.¹⁰ Ezt a megkapóan szép beállítást a levelek tüzetes végigolvasása nem támasztja alá, inkább úgy látszik, Hatvany itt az irodalmi kánon utólagos ítéletét vetítette vissza, s ezért vélhette úgy, hogy a „triumvirátus” leggyengébb tagja éppen Tompa volt. Hasonlóképpen tett Szerb Antal is, aki irodalomtörténetében egy ilyen gondolati művelet alapján fogalmazott a következő módon: „És azóta az irodalmi tudatban is leszállt Tompa triumviráti méltóságáról – és ez a triumvirátusok törvénye, hogy az egyik a három közül jelentéktelen.”¹¹ S érdemes e mellé odatennünk Weöres Sándor megfogalmazását, ő a triumvirátus képzetén belül maradván ugyan, eltekint a történeti sugallat érvényesítéséről, megelégszik a kánonnak megfelelő ítélettel: Tompa eszerint „[a] Petőfi – Arany – Tompa költő-triász legkisebb tagja.”¹² Csakhogy egykorúan ez az értékelés nem volt magától értetődő, Arany sem így gondolta, hiszen mind Petőfi, mind Tompa befutott, sikeres költők voltak már hozzá képest – azaz saját érzülete szerint éppen ő lehetett volna Lepidus, a leggyarlóbb, a gyenge láncszem. Mindenesetre a triumvirátus létében – legalábbis a történeti előkép szerint – eleve benne volt az egymással való rivalizálás, a másik legyőzése és a bukás lehetősége, s végső soron: a többiekkel túlélő, legerősebb és legrátermettebb résztvevő egyeduralma. Csakhogy aztán a történelmi párhuzamú értelmezés lehetőségei radikálisan átalakultak a három költő életében. Nehezen tételezhető föl, hogy Arany ne nézett volna szembe keserűen ezzel az új jelentésárnyalattal. Hiszen ő – feltehetőleg 1858-ban – jegyzeteket írt a Petőfivel váltott leveleire (ez alighanem azzal volt kapcsolatban, hogy tervezte egy Petőfiről szóló életrajz megírását, amely aztán végül nem készült el)¹³ – s az ekkori újbóli átolvasás alkalmával szembesülhetett ezzel a korai megjegyzésével is. Igaz, ehhez éppen nem csatolt semmiféle reflexiót, de alighanem eszébe jutott: hármójuk közül elsőnek mégis

10 HATVANY Lajos, „Lepidus a triumvirek közt” in HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, II. kötet, második, javított kiadás, szerk. KISS József és PÁNDI Pál, s. a. r. KISS József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 177–180, különösen: 178.

11 SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, 7. kiadás (Budapest: Magvető Kiadó, 1982), 394.

12 WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel: Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1977), 499.

13 A jegyzetek készülésének idejét csak kikövetkeztethetjük, de egy alkalommal Arany datálta is saját sorait, így tudhatjuk, hogy az időpont 1858 tájára tehető; az 1848. aug. 16-i levélen olvasható ugyanis a következő megjegyzés: „Ezt pro memoria. 1858. jan. 2.”, in AJÖM XV. 226.

Petőfi halt meg (még ha ez formailag eltűnést jelentett is, s nem biztos halálhírt), tehát a történeti metafora sugallata szerint csak ő lehetett Lepidus (vagy ha az első triumvirátust is ideszámítjuk, akkor Crassus, aki valóban elesett). S ha arra gondolunk, hogy Aranynak majd tudomásul kellett vennie Tompa halálát is 1868-ban, akkor akár azzal a gondolattal is eljátszhatunk: szembesülnie kellett azzal, hogy a népies triumvirátusból ő maradt legutolsó életben, tehát az ő pozíciója mérhető Augustuséhoz (vagy éppen Julius Caesaréhoz). Márpedig egy ilyen egyeduralkodói, írófejedelmi státusz teljesen idegen volt tőle,¹⁴ s egyébként is Petőfit látta korszaka legnagyobb zsenijének.¹⁵ Persze hangsúlyozandó: utólag nem ismerünk Aranytól olyan feljegyzést, utalást, amelyben a „triumvirátus” metaforát ismét magára alkalmazva értelmezné, csupán ez az 1847-es levélrészlet lehet az alapja egy ilyesféle gondolatmenetnek. Onnan viszont úgy tűnik, Arany teljesen tisztában volt a párhuzam lehetséges jelentéseivel – tehát akár a következményei is eszébe juthattak később.

Jól látható, hogy a kapcsolat megindulásakor Petőfi volt az összekötő kapocs Tompa és Arany között – s még Petőfi eltűnése után is az ő megítélése maradt az egyik legfontosabb kérdés, amelyhez mindkettejüknek viszonyulniuk kellett valamiféleképpen. Arany számára ugyanis a nagy áttörés Petőfi öt köszöntő verse és levele: voltaképpen ez volt az a pillanat, amikor Arany életében egy tisztán írói barátság lehetősége megjelent, a személyes ismeretség megalapozó jelenléte nélkül, pusztán egy irodalmi mű, a *Toldi* hatásának a következményeként. Ekkortól volt jelen Arany számára egy olyan ismeretség, mi több, barátság, amely határozott mintát kínált a pesti irodalmi életben való tájékozódásra, hiszen Petőfi azzal az igénnyel (is) lépett be Arany mindennapjaiba, hogy megmondja neki, mit és hogyan tegyen mint az irodalmi élet részese. S Arany el is fogadta ezt az irányító szerepet. Ennek következménye lett az az állandó ugratás, amelyben Petőfi saját magát mint dörzsölt, beérkezett, pesti írót, Aranyt pedig mint mafla falusi embert jelenítette meg a levelezésükben – tán mondani sem kell, hogy ez az inszenírozás mennyire nem magától értetődő, hiszen Petőfi származása és előélete alapján minden, csak nem „fővárosi” jelenség, s persze Nagyszalonta sem falu volt, hanem mezőváros. Csakhogy ez a felosztás Petőfi esetében egyértelműen alkat- és mentalitásbéli tipológiát jelentett, s ezt Arany békésen el is tűrte.

Petőfi és Arany közösen írták meg Tompának azt az első levelet, amelyben Arany bejelentkezett a költőtársnál (ez a levél elveszett vagy Tompa semmisítette meg).¹⁶ Petőfi számára ez persze már régebbi ismeretség, hiszen mindketten, Petőfi és Tompa is tagjai voltak a Tízek Társaságának, csak Arany számára egy új kapcsolat felvétele. Ebben

14 Ezzel kapcsolatban lásd bővebben: SZILÁGYI Márton, „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2017), 15–30.

15 1856-ban megjelent *Kisebb költemények* című kötetének szerkezetét alapvetően meghatározza a Petőfi-re való rejtett emlékezés; vö. SZILÁGYI Márton, „»van ott sokféle faj«: Arany János Kisebb költemények című, 1856-os kötetének keletkezése”, *Irodalomtörténet* 98, 4. sz. (2017): 450–466. Különösen: 464. Arany Petőfi-élményéről, s arról, hogy szinte öntudatlanul is mennyire őt tekintette mércének: KERÉNYI Ferenc, „*Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás*”: *Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában* (Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2005), 114.

16 A feltehetőleg 1847. július 6. és 8. táján keletkezett levél rekonstruált tartalmát lásd AJÖM XV. 94.

az esetben szintén láthatólag Petőfi volt az összekötő. Tompa erre a levélre válaszolva írt először Aranynak. Tompa itt Petőfire hivatkozva arra utalt, hogy úgy kellett volna fölvennie Aranyak vele a kapcsolatot, mint ahogy Petőfi tette Aranyal (vagyis Arany nyugodtan írhatott volna neki bejelentés nélkül, magától): „Tökéletesen igaza volt Petőfinek, minden teketoria és czerimonia nélkül kellett volna hozzám berontanod, minden kopogtatás nélkül.”¹⁷ Kettejük kapcsolatfelvétele tehát Petőfi körül forgott, s Arany is ezért tett később kísérletet arra, hogy kibékítse őket, amikor kettejük között megromlott a barátság. A „triumvirátus” mint lehetőség tehát kezdettől benne volt az ismeretségükben (azzal együtt, hogy a római történelmi minta azt sugallta, hogy a triumvirátus nem három személyiség egyenlő erőket egyesítő, arányos és kiegyensúlyozott kapcsolata, hanem egy majdani szuverén egyeduralom szükséges előkészítője és bekövetkeztének manipulatív eszköze) – ám ez a viszonyrendszer féloldalasan indult, mert bár a magánlevelekben ideologikusan készen volt a hármasság ténye, de Arany ekkor még nem is találkozott Tompával személyesen: csak Petőfi ismerte külön-külön mindkettejüket. Feltűnő viszont, hogy már ebben az első Tompa-levélben is ott van a célzás arra, hogy ők hárman együvé tartoznak – miközben az itt leírt állítólagos közös séta igen nehezen illeszthető be Tompa itineráriumába, hiszen már csakis a *Toldi* elkészülte és elolvasása után lenne lehetséges Aranyak egy ilyen jellegű, dicsérő beiktatása a baráti körbe – Tompa meg ekkor már nem nagyon tartózkodott Pesten... Ám ennek a kis leírásnak a hitelességénél fontosabb a retorikai státusza: Tompa ezzel és így tudta érzékeltetni azt, hogy ő is baráti érzelmekkel viseltetik a tőle ekkor nem ismert Arany Jánoshoz, s mintegy ezzel viszonzotta azt a gesztust, hogy Arany őt nevesítette Petőfihez írott episztolájában:

Pesten karóltve sétálgatván Sándorral: egyikünk szólt: tudod-e te ki hiányzik közülünk? a másik felelt: Arany Jancsi! és igazunk volt; hiányzottál közülünk épen úgy, mint én közületek most, midőn együtt valátok; és ha csak mindhárman együtt nem leszünk: hiányos lessz a társaság.¹⁸

Petőfi, miután a Tizek Társasága mint átfogóbb, minden műnemre kiterjedő, generációs szervezkedés kudarcba fulladt,¹⁹ a népies irodalom egységét akarta megteremteni. Saját magát, Aranyt és Tompát is mint az *Életképek* kizárólagos szerzőjét szerette volna a nyilvánosság előtt megjeleníteni,²⁰ csakhogy ebben a szándékában kizárólag Arany követte fenntartás nélkül, Tompa nem. Erről egyébként Tompa is megemlékezett Aranyhoz írt levelében:

Petőfi felkért az *Életképek*hez jövőre, nem is vonakodtam, annyi okvetlen igaz: hogy Jokaynak dolgozni fogok, de hogy [Vahot – Sz. M.] Imrének is nem küldök-e azért

17 Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, 1847. jún. 14., uo., 95.

18 Uo.

19 A Tizek Társaságáról lásd KERÉNYI Ferenc, „A Tizek Társasága” in *Petőfi tüze: Tanulmányok Petőfi Sándorról*, szerk. TAMÁS Anna és WÉBER Antal, 115–141 (Budapest: Kossuth – Zrínyi Katonai Kiadó, 1972).

20 Erről VÁCZY, *Tompa Mihály*..., 68.

hebehóba egy két verset még bizonyosan nem tudom; bonyolodott viszonyaim vannak Imrével, annak kifejlésétől függ az utolsó.²¹

Arany ezt az értesülést továbbította Petőfinek,²² s Petőfi Tompa hezitálására – hogy ti. Vahotnak és Jókainak egyszerre akar szerzője lenni – meglehetősen indulatosan reagál: „Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meg kell hűlnöm ... mert én csak characteres, szilárd characterű embernek tudok barátja lenni.”²³ S ebben a levélben Petőfi azt is világosan leírta, miért akart egységes fellépést biztosítani hármuknak:

Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni; miért az Életképekben? mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem-szűkkeblűek, merészek, nagyot-akarók, azon fiatal Magyarországnak, melly nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni ... szóval az Életképek a legnekünkvalóbb organum.²⁴

A kettejük közti feszültségek persze igen hamar, s már e levél előtt is megmutatkoztak a levelezésükben: már amikor Petőfi és Tompa zempleni együtt-tartózkodásuk alkalmával közösen írt levelet Aranynak,²⁵ Petőfi így fogalmazott – persze erős öniróniával és tréfásan:

Harmad napja, hogy master Tompánál dégálok. Czivakodunk, mint az istennyila; ismered az én szende, békeszerető, angyali természetemet, hanem az a kapczáskodó komisz pater Tompa mindig dühbe hoz.²⁶

Az egymás közötti nézeteltérések itt még alighanem esztétikai kérdések körül csapódtak le: Kerényi Ferenc Petőfi-monográfiája szerint Tompa kifogásolhatta a *Cipruslombok* ciklussá bővítését, Petőfi viszont nem kívánta megérteni Tompa mellőzöttségérzetét. Ez persze lehetséges, de hangsúlyoznunk kell: voltaképpen nem tudjuk pontosan, mi körül forogtak a viták, Kerényi is csupán következtetéseket fogalmazhatott meg – igaz, olyan következtetéseket, amelyeket mind Petőfi, mind Tompa esetében recens források alapoztak meg.²⁷ Az biztos: ezek a viták, legalábbis Tompa levélbéli megjegyzése sze-

21 Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, 1847. aug. 1., in AJÖM XV. 108.

22 Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. aug. 11., uo., 114–118, különösen: 117.

23 Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Szatmár, 1847. aug. 17., uo., 119.

24 Uo., 120.

25 Erre lásd a levél keletkezéséről írott jegyzetet: uo., 575–576.

26 Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Beje, 1847. júl. 5., uo., 104.

27 Azt maga Tompa írta le egy Szemere Miklósnak írott levelében, hogy a *Cipruslombokat* „utálja”: vö. Tompa Mihály Szemere Miklósnak, [Eperjes, 1845. május végén] in TOMPA Mihály *Levelezése...* 46. Persze ettől még továbbra sem tudjuk, hogy Petőfivel ezen a véleményén vitakoztak-e.

rint, majdnem pisztolypárbajba torkolltak – bár ez szerencsére végül elmaradt.²⁸ Arany mindezek után le is vonta a levelében a következtetést (a hozzá eljutott információk alapján nem is gondolhatott volna mást): „De Tompa nem állott be a jövő évi 3[trium] virátusba ugy-e?”²⁹

Amikor Arany egy kis idő múlva megpróbálta a Vahot körüli ügyet közvetítőként elsimítani barátai között, Petőfi már nem esztétikai, hanem kifejezetten morális különbségekre célzott, s egyenesen úgy fogalmazott: „Tompát pedig *héjjába* mentegeted, mert ha én magam ki nem tudtam őt menteni, bizony senki más nem lesz képes. Mindenesetre szar ember.”³⁰ S ugyan az események feltételezhető logikája szerint nem ebből következett, de Petőfi következetes erkölcsi értékítéletéről árulkodik az a visszaemlékezés, amely végsősoron Tompa kései, Szász Károlynak tollba mondott emlékezéséből származik, s hitelessége nem éppen vitán felüli, hogy Petőfi 1848-ban Tompa arcképét fejjel lefelé az árnyékszékében akasztotta fel.³¹

Nemcsak Petőfi és Tompa távolodott el hát egymástól, hanem a Tompa és Arany közötti, 1847-ben kialakuló kapcsolat is hamarosan válságba került. Tompa ugyanis nem válaszolt Aranyhoz az 1848. május 23. után Freywaldauba küldött levelére, s ezt Arany úgy értékelte, hogy ez a kapcsolat megszakadását vagy legalábbis a másik erős nehezítését jelenti – ezután azonban mégis ő volt az, aki erőt vett magán, és évekkal később, 1850-ben ismét levéllel kereste föl a másikat, tisztázandó a helyzetet.³² Tompa ezt megnyugodva s magyarázatot adva vette tudomásul – de ekkor is egyértelműen utalt a Petőfi megítélésében mutatkozó különbségekre: Petőfi viselkedését ugyanis Arany megbocsátólag és szeretettel vette tudomásul, Tompa azonban nem bocsátotta meg³³ – s ez nem is csodálható, hiszen Petőfi Tompát igencsak vehemensen minősítette Aranyhoz intézett leveleiben is (a Tompához írott levelek nincsenek meg, mert ezeket Tompa felindulásában megsemmisítette) – s személyes gesztusaiban még kíméletlenebb volt.

1850 után tehát újraindult Arany és Tompa levelezése. S Arany az összetartozásnak ahhoz az ideájához, amelyet a triumvirátus-képzet hordozott, láthatólag erősen ragaszkodott: már Petőfi eltűnése után, egy elveszett, alighanem 1850. november 20. utáni levelében arra is célzott, akkor alakítsanak ketten (azaz csak ő és Tompa) irodalmi társulatot.³⁴ Ebben nem is az összetartozás kinyilvánítása az érdekes, hanem az, hogy ez szinte formalizáltan, s a korábbi triumvirátus-képzet mentén elképzelve fogalmazódik meg – s annyiban kétségkívül lesz folytatása (még ha Tompa ezt tréfásan, de

28 Vö. KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris Kiadó, 2008), 178. Tompának a párbajra tett utalása: „Már az előtt több privát levelet váltván egymással, – s gondold és neved! pár hát mulva – pisztolyra akart köztünk a dolog kerülni – Furcsa az ember! – de elmult a zivatar menykő-csapás nélkül!” Tompa Mihály Böszörményi Károlynak, [Eperjes, 1845. máj. végén] in TOMPA Mihály *Levelezése ...* 45.

29 Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. aug. 5., in AJÖM XV. 110.

30 Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Szatmár, 1847. [aug. 29.], uo., 127. Kiemelés az eredetiben.

31 HATVANY, *Így élt Petőfi...*, 454. A visszaemlékezés értékelésére lásd uo., 467–468.

32 Ez a levél elveszett. Kikövetkeztethető tartalma: AJÖM XV. 279.

33 Vö. Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, 1850. jún. 12., uo., 279–281.

34 A levél feltételezhető tartalmát lásd uo., 301. Amiből vissza lehet következtetni, az Tompa válaszában az utalása: Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, [1850. nov. 30.], uo., 304–309. A vonatkozó rész: 308.

alighanem komolyan el is háritja), hogy kettejük levelezésében ezután komoly szerepet kapnak az irodalmi élet egészét, illetve annak szereplőit minősítő értékítéletek. S éppen ezen a ponton válik különösen érdekessé a Tompa és Arany közötti levelezés: tudniillik ilyen tartalmú levelek címzettjeként Arany számára is csak Tompa marad meg. Sem előtte, sem mellette nincs olyan levelezőtársa, akinek rendszeresen és folyamatosan ilyen kérdésekről nyilatkozna. Ehhez szerencsés körülmény, hogy ők ketten nem laktak egy helyen, s személyes találkozásra is igen ritkán nyílt alkalmunk: ezért aztán a személyes beszélgetés nem vehette át azt a szerepet, amelyet kettejük között a levelezésnek kellett betöltenie. Archaikusabb (a 18–19. század korábbi évtizedeire emlékeztető) irodalmi viszonyoknak megfelelő módon tehát hosszú és tartalmas leveleket voltak kénytelenek írni egymásnak – s ez kivételes értékű irodalomtörténeti forrásanyagot eredményezett, amely mindkettejük megítéléséhez és irodalmi státuszuk megértéséhez hozzájárulhatott.

Tompa a személyes találkozó előtti leveleiben saját magát vidéki magányába kényszerűen beletemető, az írói alkotás elemei gondjaival küszködő személyiségként mutatta be, akinek ráadásul a politikai megtorlást is el kell szenvednie (Tompa meghurcolása allegorikus, s egyébként cenzúrázott költeményeiért 1852-ben és 1853-ban 14 hétig tartott)³⁵ – kontrasztban Arannyal, akinek legalább méltó társasága van a nagykőrösi gimnázium tanári karában. Ez önstilizáció, bár személyes érzelmi hitelében nincs okunk kételkedni: Tompa érezhette magát magányosnak, s hát valóban elszenvedője volt hivatalos zaklatásoknak. Mindazonáltal a társadalmi beágyazottsága szempontjából aligha volt elhagyatva, s amúgy sem volt Tompa magányos, társadalmi kapcsolatok nélküli személy: papi állása és írói pozíciója egyaránt számos ismeretséget hozott neki – a leveleiben sugallt kép magányáról és elszigeteltségéről alighanem egy tudatosan megformált imázs kialakítását hordozta. Ahogyan például előfizetőket keresett (és talált) közvetlen környezetében bizonyos irodalmi vállalkozásoknak, azt mutatja, hogy komoly nexusai voltak helyben.³⁶

Arany és Tompa először 1852. február 20-án találkoztak: ekkor Tompa – tréfából – álnéven, mint „fehérmegyei poéta” állított be Nagykőrösön Aranyhoz.³⁷ Erről Arany egy Ercsey Sándorhoz írott levelében így számolt be:

Nagyobb ujság ennél az, hogy Tompa, kivel a mint tudod öt év óta levelezek, valahára meglátogatott. Pénteken, f. hó 20-án, délután állított be hozzám, in cognito, de én rögtön gyanuba vettem s így kénytelen volt elnevetni magát. 23-a délig mulatott nálam, aztán visszapályázott.³⁸

35 Vö. KERÉNYI, „*Szólnom kisebbség...*”, 41.

36 Érdemes mindezt összevetni azzal a képpel, amely a Losonci Phönix tőle gyűjtött előfizetőinek az elemzéséből kialakulhat: DEMMEL József, „»...ösmérem ezt az impertinens akasztófára való publicumot«: A prenumeráció forrásértékének vizsgálata Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006): 650–676.

37 Az egész történetről lásd VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1849–1860* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1931), 117–118.

38 Arany János Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1852. febr. 28. in ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r.

Tompa a következő levelében még tréfásan visszautalt a találkozásra, folytatván az ugratást:

Ah! ugyan ne beszélj! csakugyan járt volna ott valami kalandor az én nevem-és képe-
ben? [...] Millyen volt? ah! barátom az nem lehetett más, mint Carl Maria Benkert; az írók
árnyéka. Az kisértett meg! vigyázz, valami irodalmi szerencsétlenség ér.³⁹

A személyes találkozás más fénybe állította a másikról a levelekben kialakított sze-
mélyiségkép megítélését is, azaz jól láthatóvá teszi, hogy Tompa korábban mennyire
tudatosan konstruált énképet hozott létre az Aranyhoz intézett misszilisekben. Ezt ép-
pen Arany rögzítette igen érdekes módon, amikor Ercsey Sándornak beszámolt a talál-
kozásról; igaz, ő itt csak arra az eltérésre utalt, amely Tompa publikált művei és valódi
karaktere között feszült, de a szembeállítás nyilván érvényes a levelekre is (amelyeket
egyébként a címzett, Ercsey Sándor amúgy sem ismerhetett):

Remek fiu [ti. Tompa – Sz. M.], kit nemcsak becsülni, de szeretni kell. Ha munkáit olvas-
va azt hinnéd, hogy valami melancholicus ember, igen csalatkoznál: örökké röhögtetett
bennünket élceivel s anecdotáival. E három nap valóságos óáz körösi életem Sahará-
jában!⁴⁰

Arany ezekben a sorokban kimondta azt a minősítést, amelyet ő alighanem a legfon-
tosabbnak gondolt, s amely a Petőfivel kiépült kapcsolatának is a kulcsszava, s amely
visszatérően ott volt a kettejük leveleiben is: a „szeretetről” van szó, amely több, mint
a megbecsülés. Arany arra csodálkozott rá, hogy Tompa – akit e sorok szerint nyilván
ő is keserű és melankolikus embernek gondolt – szórakoztató társasági jelenségnek
bizonyult. Tompa személyes megismerése minden bizonnyal azért volt lényeges, mert
Arany számára ekkortól minősülhetett az író társ egyértelműen többnek, mint a koráb-
bi évek tanújának és fontos irodalmi szövetségesnek: most derült ki Arany számára,
hogy személyében egy szeretetre méltó, fontos barátról van szó. S úgy látszik, Tompa
számára is hasonló lehetett a tapasztalat. A személyes találkozásra visszautaló levelé-
ben mintha ugyanez az érzés körvonalazódna, amikor kettejük együttlétének vissza-
vágyását fogalmazza meg:

Hanem barátom! hidd el hogy a látogatás nálam ellenkező hatást tett mint nálad; mióta
láttalak és megösmertelek, nekem sokkal nehezebben esik az egész historia! Ha eszembe
juttok: igen rosszul esik hogy köztetek nem lehetek, szóval sokkal fájdalmasabb érzéssel
gondolok rátok mint az előtt.⁴¹

SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula és SÁNDOR István, Arany János összes művei 16 (Budapest: Akadé-
miai Kiadó, 1982; a továbbiakban: AJÖM XVI), 28.

39 Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1852. márc. 8., uo., 34–35.

40 Arany János Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1852. febr. 28., uo., 28.

41 Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1852. ápr. 13., uo., 42.

Ekkortól kezdve a levelezés egyik visszatérő eleme az újabb személyes találkozás lehetősége lesz, akár úgy, hogy Arany Tompát szeretné látogatásra rávenni, akár úgy, hogy Tompa Aranyt győzködi egy utazásról. S mivel immár kölcsönösen be vannak avatva egymás életébe, ismervén a másik családját is (Aranyék ugyanis hamarosan tényleg meglátogatják Tompáékat), a köszöntések és üdvözlések is elveszítik formula jellegüket, s egyre személyesebbek lesznek. Ez azonban nem módosít a levelek korábbról már ismerős jellegén, amely nagyrészt az irodalmi élet alakulását és saját irodalmi életművük bontakozását tárgyalja. S amelynek során egyre világosabb lesz, hogy Arany személyében a kortársak a magyar irodalmi élet irányítására hivatott személyt látnak, egyértelmű tekintélyt (gondoljunk csak arra a folyamatra, ahogyan Arany Pestre vitelét eléri egy írói-politikusi kör),⁴² miközben Tompát igazából egyetlen irodalmi érdekcsoport sem akarja kiemelni a vidéki pap pozíciójából. S Aranyak ezzel is szembe kell néznie, amikor – ahogyan feltételeztem – eszébe juthat, mivé is lett az ő egykori „triumvirátusuk”, ha az antik előképhez mint értelmező alakzathoz nyúl az ember... Ehhez még csak Tompa halála mint eszméltető pillanat sem volt szükséges. Jóval hamarabb meg lehetett sejteni. Persze nem tudjuk, Arany számára tényleg volt-e ilyen rádöbbenés.

42 Erről a mozzanatról bővebben: SZILÁGYI, „*Mi vagyok én?*” ..., 25–26.